

Arhivsko gradivo sodišč in javnih tožilstev na območju Pokrajinskega arhiva Maribor

EMICA OGRIZEK

Razprava je omejena na obdobje po letu 1850 - po ustanovitvi novih sodišč do druge svetovne vojne; za ta čas je gradiva pravosodja v arhivu tudi največ. Sodišča v Prekmurju v času ogrske oblasti so predmet posebne obravnave.

Nova pravila sodne organizacije, sprejeta 14. 6. 1849, dopolnjujejo proces oblikovanja moderne, od uprave ločene sodne oblasti; le-ta je bila do srede 19. stoletja uveljavljena za višja sodna oblastva. Z novimi zakoni in uredbami so postopoma nadomestili zakonodajo, oblikovano v 2. polovici 18. stoletja: Sodna organizacija in zakonodaja, kot jo je po letu 1849 oblikovala habsburška monarhija, je preživela tudi njen padec.

Za izvedbo nove sodne ureditve so se po deželah oblikovale posebne komisije. Štajerska komisija za vpeljavo novih sodišč, ki jo je vodil apelacijski svetnik apelacijskega sodišča v Celovcu Vincenc v. Pitreichl¹, je 29. 9. izdala navodila za predajo nedokončanih sodnih zadev novim sodiščem.² Navodilo velja za štajersko deželno sodišče (Landrecht), 5 okrožnih uradov, policijsko direkcijo, merkantilno in menično sodišče v Gradcu, krvno sodišče (Banngericht) v Celju, magistrate, 973 krajevnih sodišč gosposčin in inenaj, 118 deželnih sodišč in 219 okrajnih gosposk. Navodilo določa, katera sodišča sprejemajo predane spise, kdaj se zadeve štejejo za tekoče (na primer kuratelne zadeve), po katerih pravnih področjih naj spise pripravijo za predajo. 8. decembra je komisija pripravila še instrukcijo o predaji starih aktov v že zaključenih zadevah v deželni sodni arhiv ali pristojnim deželnim sodiščem.³ Zato je v fondih sodišč gradivo, ki je starejše od njih samih.

Najpomembnejše delo, ki ga je komisija opravila, je organizacijska shema sodišč kronovine Štajerske, objavljena 9. 10. 1849.⁴ Najvišja sodna instanca Štajerske je višje deželno sodišče v Gradcu, ki prevzame funkcije bivšega apelacijskega sodišča v Celovcu. Ustanovijo se 3 deželna (okrožna) sodišča, in to v Gradcu, Leob-

nu in Celju ter 67 okrajnih sodišč. Okrajna sodišča se ločijo na sodišča I. razreda, to so okrajna zborna sodišča, ki v kazenskih zadevah presojajo o pregreških, sodišča II. razreda in eno okrajno sodišče III. razreda. Na področju deželne sodišča Celje so okrajna zborna sodišča v Slovenj Gradcu, Brežicah, Mariboru, Ptuj in Ljutomeru, ostala so II. razreda - Marenberg, Sv. Lovrene na Pohorju (do leta 1854), Sv. Lenart v Slovenskih goricah, Gornja Radgona, Ormož, Slovenska Bistrica in druga.

Začasna združitev uprave in sodstva v okrajnih uradih po letu 1850⁵ se na arhivskem gradivu ne pozna. Leta 1874 sta namesto Okrajnega sodišča Maribor nastali 2 sodišči Maribor-levi in Maribor-desni breg.⁶

Večja sprememba v organizaciji in poslovanju nastopi leta 1898. Tega leta se uveljavi nov sodni poslovnik za sodišča in državna pravdnitva, v organizacijskem pogledu pa novo okrožno sodišče v Mariboru, ki začne poslovati 1. januarja 1898.⁷ Zanj si je mariborska mestna občina prizadevala že od 70. let 19. stoletja in bila pripravljena prispevati tudi zemljišča in del finančnih sredstev. Res se okrožno, okrajno sodišče in državno pravdnitvo leta 1902 preselijo v novo stavbo, zgrajeno na zemljišču, ki ga je dala mestna občina zastoj.⁸ V delokrog Okrožnega sodišča Maribor spadajo okrajna sodišča Marenberg, Maribor (spet eno sodišče), Slovenska Bistrica, Ptuj, Ormož, Ljutomer, Sv. Lenart v Slovenskih goricah in Gornja Radgona. Deluje tudi kot trgovinsko sodišče, medtem ko je pristojnosti rudarskega sodišča ohranilo okrožno sodišče v Celju.

Delokrog Okrožnega sodišča v Mariboru se je spremenil po I. svetovni vojni. Po prevratu se podredi v Ljubljani oblikovanemu Višjemu deželnemu sodišču in poverjeništvu za pravosodje, pod njegovo pristojnost pridejo nova področja. Zaradi nove državne meje so se korigirale tudi meje nekaterih sodnih okrajev na štajerskem področju (vnik, Cmurek), največje spremembe v delokrogu pa so nastale na račun Koroške in Prekmurja. Na Koroškem so pod pristojnost mariborskega okrožnega sodišča prešla

1 S. Vilfan, Organizacija sodišč leta 1849 in narodnostne meje (zlasti na Štajerskem in Koroškem), ZČ 2, 1988.

2 Instruction zur Vollziehung der Geschäfte Uebergabe von den bisherigen an die neuen Organe der Justiz im Kronland Steiermark, Gradec 29. 9. 1849.

3 Instruction für sämtliche Gericht-Behörden in Kronlande Steiermark zur Uebergabe älterer Acten über beendete Rechtsachen zur weiteren Aufbewahrung ..., Gradec, 8. 12. 1849.

4 Kundmachung über die Gerichts Organisierung des Kronlandes Steiermark, Gradec 9. 10. 1849.

5 J. Žontar, Uprava Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja 1848 do 1918, Priročniki in karte o organizacijski strukturi do 1918, Gradec, Ljubljana, Gorica, Trst, 1988.

6 Ukaz pravosodnega ministrstva, 16. 4. 1874, R.G.b. XI, 1874.

7 Ukaz pravosodnega ministrstva, 5. 6. 1897, R.G.b. LXII, 1897.

8 Mariborski koledar, založila Nahavljalna zadruga državnih uslužbencev v Mariboru, 1931.

okrajna sodišča v Dobrli vasi, Železni Kapli, Pliberku⁹ in Velikoveu, po zasedbi Prekmurja pa tudi okrajni sodišči v Murski Soboti in Dolnji Lendavi.¹⁰ Prevrat je povzročil tudi velike spremembe v sodnem osebju. Zaradi prisega Nemški Avstriji¹¹ je bil odslovljen velik del sodnega osebja, na spremembo narodnostne sestave sodnih uslužbencev je vplivala uzakonitev slovenščine kot uradnega jezika, ki ga morajo uporabljati tudi odvetniki in notarji na sodiščih, le stranke smejo uporabljati nemščino in madžarščino. Poseben problem je bilo Prekmurje, ki je do sedaj živelo pod ogrsko zakonodajo. Lastnega uradništva, ki bi obvladovalo posle v slovenščini, ni imelo, sodniki od drugod pa niso imeli ne znanja ne prakse v ogrski zakonodaji, zato se sem razširi avstrijska zakonodaja in tudi ta sprememba prispeva delež k večasih napetim odnosom med uradništvom in prekmurjskim prebivalstvom, ki je razvidno tudi iz sodnih spisov.¹² Po izgubljenem koroškem plebiscitu se je ustanovilo za jugoslovanski del Koroške I. 11. 1920 Okrajno sodišče v Prevaljah. Okrožno sodišče Maribor je dobilo bistveno večji sodni okoliš, zato tudi v spisih najdemo veliko pritožb zaradi obremenjenosti, problem so tudi zaostanki v sodnih opravilih.

Šele leta 1929 se je v jugoslovanski državi začela temeljiteje odpravljati zelo pisana pravna organizacija in zakonodaja. Z novima zakonoma o ureditvi sodišč in javnih tožilstev se uveljavijo za celo državo tudi enotna imena pravosodnih organov - sreska sodišča namesto okrajnih, državna tožilstva namesto državnih pravdništev.

Leta 1938 nastane še eno okrožno sodišče, in to v Murski Soboti. Le-tega je predvidel sicer že Zakon o ureditvi rednih sodišč za kraljevino SHS leta 1928¹³, nov zakon iz leta 1929 pa ne več. Tako se novo okrožno sodišče v severovzhodni Sloveniji ustanovi šele z Zakonom o ustanovitvi novih okrajnih in okrajnih sodišč leta 1938¹⁴. Podredila so se mu sreska sodišča v Murski Soboti, Dolnji Lendavi, Gornji Radgoni in Ljutomeru. Z novim invalidskim zakonom so okrožna sodišča dobila tudi naloge invalidskih sodišč, s tem pa nastane tudi nova kategorija spisov.

Istočasno kot okrožno sodišče začne s poslovanjem Državno pravdništvo Maribor, od leta 1929 Državno tožilstvo Maribor. Državna

pravdništva poslujejo, oblikujejo in hranijo spise po določilih svojih poslovnikov, za ustvarjalce na področju PAM so aktualni poslovniki, predpisani leta 1897 in 1929. Poleg kazenske zakonodaje ima na poslovanje državnih predstavništev - tožilstev pomemben vpliv vsakokratno tiskano pravo; le-to je znatno razširilo obveznosti državnih tožilstev po uvedbi šestojanuarske diktature.

Opisana sodna organizacija se je prekinila z okupacijo 1941, tako v nemškem kot v madžarskem okupacijskem področju pa je tudi iz načina sodne organizacije kot iz ohranjenega gradiva razviden poskus novih oblasti, da čimprej brišejo tisto, kar je uvedla jugoslovanska država. Zlasti za madžarski okupacijski sistem je značilno, da tako v upravi kot v sodstvu uveljavlja staro ureditev pred zlomom Avstroogrske, Nemei pa so v sodni organizaciji uveljavili toliko sprememb, da je bilo potrebno za sodišča med okupacijsko dobo oblikovati nove fonde.

Kakšno gradivo so ustvarili in zapustili opisani ustvarjalci? Sami ustvarjalci so v skladu s poslovniki izločili del gradiva, ko mu je potekla uporabna vrednost. Tako je ohranjenega največ tistega gradiva, ki je za poslovanje potrebno daljše obdobje in takega gradiva je v pravosodju precej. Tako so količine, zlasti pri okrajnih sodiščih večje za eivilno področje, od 1850 dalje so ohranjeni predvsem zapuščinski, zemljiškoknjžni, pupilami spisi s sirotinskimi knjigami, depozitni dnevnik. Fondi sodišč, ki so obstajala leta 1850, imajo tudi predano gradivo prejšnjih sodnih oblastev. Poseben primer PAM so zemljiške in druge knjige gospoščin in magistratov. V registru fondov se vodijo pod fondi okrajnih sodišč, sicer pa so oblikovane v zbirko¹⁵. Ker pa je bilo leta 1950 edino deželno - okrožno sodišče v Celju, je tja prišlo več starega sodnega gradiva s spodnještajerskega območja, ki ga danes hrani Zgodovinski arhiv v Celju.

PAM je prevzel le del ohranjenega arhivskega gradiva sodišč in tožilstev. Predvojni Banovinski arhiv ni bil pristojen za gradivo sodišč, ker ni imel statusa državnega arhiva. Kljub temu je arhivarju Bašu uspelo dobiti nekaj gradiva pri sodiščih, ki je za znanost in kulturo zanimivo in uporabno, a fragmentarno odbrano iz tistega, kar so sodišča že določila za izločanje. Iz tega časa so v arhivu fondi tudi za sodišča, ki danes sicer niso v pristojnosti PAM (Brežice, Šoštanj). Do danes pa arhiv ni prevzel nobenega gradiva od okrajnega sodišča v Prevaljah, hranimo le odbrane dokumente Okrajnega sodišča Marenberg, nepopolno gradivo Okrajnega sodišča Slovenj Gradec (zelo malo za 20. stoletje), iz Okrajnega sodišča Ljutomer so prišli v arhiv le zapuščinski spisi in le zemljiškoknjžni spisi Okrajnega so-

9 Naredba Poverjeništvu za pravosodje, št. 178. Uradni list Narodne vlade za Slovenijo, XVIII, 7. 12. 1918.

10 Naredba Poverjeništvu za pravosodje, št. 661, Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, 149, 19. 9. 1919.

11 Fond Okrožno sodišče Maribor, Praes 100/26/18, št. 12, PAM.

12 Kot primer pritožbe črenšovskega župnika in poslanca Jožefa Klekla, fond Okrožno sodišče Maribor, Preds 1135/11/22, št. 19 in Preds 1147/26, št. 21, PAM.

13 Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 119, 1928.

14 Službeni list habske uprave za Dravsko banovino, št. 42, 1938.

15 Zemljiške knjige gospoščin ter magistratov mest in trgov v Pokrajinskem arhivu Maribor, Inventarji 3, PAM, Maribor, 1989.

dišča Lendava. Za čas po drugi svetovni vojni je prešlo v PAM gradivo okrajnih sodišč Maribor, Slovenska Bistrica, Lenart, Gornja Radgona, Murska Sobota, gradiva okrožnih sodišč po letu 1945 pa še nimamo. Tudi količinsko se fondi PAM zelo razlikujejo, od 4 škatel Okrajnega sodišča Lovrenc na Pohorju za 4 leta njegovega poslovanja, ko je bilo odpravljeno do 1080 škatel Okrajnega sodišča Maribor 1898-1941 ali 1132 škatel Okrožnega sodišča Maribor. V celoti je prevzeto gradivo Državnega tožilstva Maribor do leta 1941, od gradiva Državnega tožilstva iz Murske Sobote, ustanovljenega leta 1938, je v arhivu le nekaj knjig, pa tudi pri Temeljnem javnem tožilstvu v Murski Soboti ga ni več.

Tudi za gradivo sodišč se izdeluje računalniški popis, posebej za tehnične enote in posebej za arhivske enote. Popis za tehnične enote je napravljen v celoti (ali pa je pripravljen za vnos v računalnik). Arhivske enote so oblikovane tako, da je praviloma 1 sodni spis ena arhivska enota, pri predsedstvenih spisih pa ena, s posebno številko označena predsedstvena zadeva za 1 leto. Pri popisovanju novih arhivskih enot je potrebno odločiti, katere arhivske enote je potrebno popisati v celoti.

Odločitev je odvisna od ohranjenosti in uporabnosti evidene, predvsem pa, koliko za znanost in kulturo uporabnih informacij se pričakuje v posameznih spisih. Iz sodnega poslovnika je sicer res razvidna njihova vsebina in način oblikovanja. Natančen popis pa nam odkrije še dodatne, včasih nepričakovane informacije. Če npr. ne bi popisovali predsedstvenih spisov Okrožnega sodišča Maribor, ne bi niti vedeli, da imamo nekaj gradiva koroških sodišč Dobrla vas in Železna Kapla izpred plebiscita tudi v Mariboru, saj so ga prinesli sodni uslužbenci s seboj, ko so zapustili Koroško. Drugi primer: Državno pravdnništvo - tožilstvo Maribor je od svojega nastanka opravljalo nadzor nad Moško kaznilnico Maribor, spisi o tem so med predsedstvenimi spisi - to je razvidno že iz sodnega poslovnika. Toda šele, ko jih natančneje pregledamo, ugotovimo, da iz njih dobimo več informacij o življenju leta 1889 ustanovljenega

kazenskega zavoda kot pa iz spisov uprave kaznilnice, fonda, ki smo ga prevzeli v arhiv ob preselitvi kaznilnice iz Maribora v zelo neurejenem stanju.

Gradivo sodišč se daje v uporabo predvsem za upravne in poslovne namene. Tako so denacionalizacijski postopki vplivali na povečanje potreb po dokumentih iz sodnih fondov, za znanstvene potrebe pa je uporaba tega gradiva zelo majhna, kar je razvidno tudi iz knjige uporabnikov v arhivski čitalnici. Na manjšo uporabo vpliva tudi to, da je trenutno aktualno gradivo za obdobje po 2. svetovni vojni še več ali manj pri ustvarjaleh ali v drugih ustanovah zunaj Slovenije. To velja za gradivo, ki so ga rednim sodiščem predala vojaška sodišča in Sodišče narodne časti. Več ga uporabljamo arhivski delavci sami - za znanstvenoraziskovalne prispevke ali za pripravo arhivskih razstav. Na podlagi števila uporabnikov seveda ne moremo sklepati o znanstveni in kulturni vrednosti gradiva, sploh še, ker se takšna situacija lahko v mestu z univerzo hitro spremeni.

Zaradi narave informacij, ki jih vsebuje gradivo sodišč in tožilstev, je potrebna velika odgovornost raziskovalca pri njihovi uporabi, zlasti ko gre za kazenske, nekatere pravdne ali preklisne zadeve, tudi takrat ko prizadeta oseba, na katero se nanašajo podatki, ne živi več. Enako velja za arhiv, ko se odloča za objavljanje arhivskega gradiva.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Archivgut der Gerichte und staatsanwaltschaften im bereich des Regionalen Archivs Maribor

EMICA OGRIZEK

Der Beitrag spricht über Gerichtsorganisation und ihre Änderungen im Gebiet in der heutigen Zuständigkeit des Regionalen Archivs Maribor in den Jahren 1850-1941, so wie auch über das Archivgut und die Weise seiner Beschreibung im Archiv.